

*Forgó András*

## A KIRÁLYNŐ ÉS AZ ÉRSEK

Esterházy Imre szerepe Mária Terézia uralkodásának kezdeti éveiben\*

Esterházy Imre életpályája jórészt Mária Terézia uralkodási évei elé esett, esztergomi érseki működésének nagyobbik fele is megelőzte az uralkodónő trónra lépését. Közös útjukat mindössze néhány évig járták: 1740 októberétől, amikor III. Károly halálát követően elsőszülött lánya lépett örökébe, 1745 decemberéig, Esterházy Imre haláláig. E néhány év a fiatal királynő számára ősei trónjának és saját örökségének védelmezésével telt. Hiszen az osztrák örökösödési háború téje nem Szilézia hovatartozása, hanem a Habsburg Monarchia fennmaradása volt, így az 1748. októberi aacheni béke a fejedelemség nagy részének elvesztése ellenére valójában győzelemként értékelhető a Habsburg-dinasztia és személyesen Mária Terézia számára. (Bár ezt a kortárs bécsi politikusok másként látták.)<sup>1</sup> Így a tanulmányban Esterházy Imre 1740 és 1745 közötti tevékenységéből is az örökség védelmezésében játszott szerepét emelem ki főpapi életútjának és Mária Terézia trónra lépése előtti politikai működésének áttekintését követően.

### Esterházy Imre főpapi életútja

Galánthai Esterházy Imre azonos nevű apja és Bucsányi Zsuzsanna első gyermekeként született a család cseszneki ágában, amely Esterházy Dániel cseszneki várkapitánytól eredeztette magát.<sup>2</sup> Mind születése helye, mind annak ideje bizonytalan: a szakirodalomban az előbbire Beckó és Vágújhely, az utóbbira 1663, 1664 és 1665 is szerepel. Az újabb publikációk Beckó várát tartják a legvalószínűbb születési helyének, a születési időt tekintve azonban az 1663. és az 1664. év mellett is felsorakoztatnak érveket.<sup>3</sup> Apja révén őt és Gáspár öcscsét a bárói cím illette meg, és a két testvér együtt kapott grófi címet 1715-ben.<sup>4</sup> Imre Nagyszombatban és Sopronban végzett tanulmányait követően, 1680-ban

\* A tanulmány az NKFI K 143017 számú, A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) II. című kutatási projekt támogatásával készült.

<sup>1</sup> A legrészletesebb magyar nyelvű összefoglaló: *Poór János: Az osztrák örökösödési háború*. Bp. 2006.

<sup>2</sup> *Esterházy János: Az Esterházy család és oldalágainak leírása*. Bp. 1901. 239–243.; *Jakab Réka: Az Esterházy család cseszneki uradalma. A birtokok megszerzése és örökítése (1636–1747)*. In: *Az Esterházy család cseszneki ága*. Szerk. Márkusné Vörös Hajnalka. 2. kiadás. Veszprém 2013. 59–70.

<sup>3</sup> *Koltai András: Császárhű, bőkezű, remete. Esterházy Imre hercegprímás*. Limes 18. (2005) 3. sz. 5–20., itt: 4. jegyzet; *Tóth Tamás: Esterházy Imre püspöki processzusai a Vatikáni Apostoli Levéltárban*. Fons 29. (2022) 495–511.

<sup>4</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Magyar Kancelláriai Levéltár A 57 Libri regii Vol. 31. Pag. 43–44.; A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség

belépett a pálos szerzetesrendbe, 1683 és 1687 között pedig a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként teológiai tanulmányokat folytatott, doktori fokozatot szerezve.<sup>5</sup>

Néhány évnyi oktatói munka után az 1696-ban összehívott máriavölgyi nagykáptalan a rend általános titkárának (*secretarius generalis*) választotta.<sup>6</sup> Így a szintén ekkor megválasztott rendfőnök, a horvát Mallesics Gáspár mellé került a remetei kolostorba, amelynek perjeli tisztét is betöltötte. A horvát és a magyar tartomány – hosszas küzdelmek után történt – szétválását követően Esterházy a horvát tartományba kérte felvételét, az új provincia káptalanján pedig a tartományfőnök helyettesévé választották. Végül az 1702. évi nagykáptalan a rend élére emelte. Rövid ideig tartó általános rendfőnöki tevékenysége azonban a Rákóczi-szabadságharc következtében főként Horvátországra korlátozódott, ő maga leginkább Lepoglaván tartózkodott.<sup>7</sup>

Esterházy Imre püspöki karrierje 1706 októberében vette kezdetét, amikor I. József kinevezte a váci püspökség élére. Bár prekonizációja (pápai megerősítése) már 1707-ben megtörtént, püspökszentelésére a háborús állapotok miatt csak 1708 márciusában, a pozsonyi országgyűlésen került sor. Főszentelője Keresztély Ágost hercegprímás, a pálos rend bíboros protektora volt, aki később is egyengette egyházi pályafutását. Ugyancsak a harcok következtében nem tudott székvárosába költözni, így a továbbiakban is Lepoglaván maradt. Nem sokkal később azonban meghalt Brajkovics Márton zágrábi püspök, így Esterháznak lehetősége nyílt arra, hogy áthelyezését kérvényezze. Törekvésében a zágrábi káptalan és Pálffy János horvát bán is támogatta. 1708. október 10-én nyerte el az uralkodótól a zágrábi püspöki kinevezést, és már november közepétől székvárosában tartózkodott, noha prekonizációjára csak 1709. szeptember 9-én került sor.<sup>8</sup>

Új állomáshelyén maradandót alkotott: átalakította a székesegyház belső tét, egyházmegyéje több templomában oltárokat emelt, liturgikus felszereléseket adományozott és kegyes alapítványokat tett. Már ekkor híressé vált karitatív tevékenységéről is. Az egyházmegye papsága számára közös ájtatosságokat szervezett,

czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527–1867. Összeáll. Illésy János – Pettkó Béla. Bp. 1895. 60.

<sup>5</sup> *Meszlényi Antal*: Magyar hercegprímások arcképsorozata. Bp. 1971. 52–54.; *Koltai A.*: Császárhű i. m. 5–6. A Collegium magyar vonatkozásairól: *Bitskey István*: Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Bp. 1996.; Esterházy Imre tanulmányaira vonatkozó adatok: *Veress Endre*: Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Volumen secundum: Roma, Collegium Germanicum et Hungaricum I. Matricula (1559–1917). Bp. 1917. 81–82.

<sup>6</sup> *Tóth T.*: Esterházy i. m. 497.

<sup>7</sup> *Kisbán Emil*: A magyar pálosrend története. Bp. 1938–1940. II. 160.

<sup>8</sup> *Tóth T.*: Esterházy i. m. 497.

a pestis idején pedig körmenetet vezetett a remetei pálos kegyhelyre.<sup>9</sup> Vagyis zágrábi püspöki működése megfelelt a 18. század első felében felerősödő trienti reformmozgalom főbb célkitűzéseinek. 1719-ben utódlási joggal Keresztély Ágost esztergomi érsek koadjutorává nevezték ki, de a kinevezést titokban tartották. Esterházy pálos szerzetesként tehát továbbra is számíthatott a rend bíboros protektorának támogatására, pedig az érseki székre többen is pályáztak. Közülük kétségkívül Csáky Imre kalocsai érsek volt a legbefolyásosabb személy, aki Keresztély Ágost betegsége miatt már ekkor megpróbálta biztosítani magának a kinevezést. Majd az érsek halála után újból próbálkozott az uralkodónál és minisztereinél, de ismét eredménytelenül.<sup>10</sup>

Esterházyt 1723. január 17-én azonban először a veszprémi püspökségbe helyezték át. Ez az áthelyezés egyértelműen a Magyar Királyi Helytartótanács felállításával magyarázható, amelynek előkészítésében, mint látni fogjuk, maga is aktívan részt vett. Kinevezésekor évi 6000 forintos kárpótlást is megítéltek neki, tekintettel új püspökségének lényegesen rosszabb anyagi helyzetére. Veszprémi püspökként azonban közelebb került Pozsonyhoz és Bécshez, másrészt ismét a magyarországi püspöki kar tagjává vált, így nem állhatott elő az a kényelmetlen helyzet, hogy az uralkodó egy horvátországi egyházi méltóságot helyez fontos magyar politikai pozícióba.<sup>11</sup> Ez az eljárás rámutat arra a tényre, hogy a korszakban a két egyházszervezet már külön utat járt,<sup>12</sup> de Esterházy horvátországi pálos rendi tisztségei és zágrábi püspöksége azt is bizonyítják, hogy a 18. század elején még egy magyarországi főnemes is betölthetett fontos horvát egyházi pozíciót. Bár áthelyezése politikai okokból történt, Esterházy Veszprémben sem tétlenkedett, noha jórészt Bécsben és Pozsonyban tartózkodott: 1725-ben szabályozta Veszprém városának földesúri viszonyait, új szemináriumi épület és piarista kollégium építését is tervezte, 1723 és 1726 között pedig barokk stílusban újjáépítette a harcok során megsérült, román kori székesegyházat.<sup>13</sup>

1725. augusztus 23-án meghalt Keresztély Ágost esztergomi érsek, így koadjutori kinevezése folytán Esterházy Imre lett az érseki szék várományosa. Nyolc napra rá el is nyerte kinevezését, október 1-jén pedig beiktatták új tisztségébe. A prekonizációra ismét csak jóval később, 1727. március 17-én került sor, és ekkor nyerte el az érseki hatalom jelképét kifejező palliumot is, amelyet nem sokkal

<sup>9</sup> *Koltai A.*: Császárhú i. m. 8.

<sup>10</sup> *Málnási Ödön*: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora, 1672–1732. Kalocsa 1933. 280.

<sup>11</sup> *Koltai A.*: Császárhú i. m. 10.; *Meszlényi A.*: Magyar hercegprímások i. m. 58–61.

<sup>12</sup> Lásd *Molnár Antal*: Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán hódoltság alatt. Bp. 2019.

<sup>13</sup> *Meszlényi A.*: Magyar hercegprímások i. m. 62.; *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 8.) München 1987. 22–23.

később, Máriavölgyben volt alkalma átvenni. Egyháztörténeti érdekesség, hogy a pápai kinevező okirata szerint Zágrárból helyezték át Esztergomba, vagyis Rómában hivatalosan nem vettek tudomást veszprémi püspökségéről. Ennek az újabb kutatások eredménye szerint az volt az oka, hogy noha veszprémi áthelyezésekor lefolytatták a püspökkinevezések alkalmával előírt kánoni eljárást (*processus informativus*), prekonizációjára mégsem került sor. Így kánonjogi értelemben zágrábi püspökként nyerte el esztergomi érseki kinevezését,<sup>14</sup> és ezzel a magyar katolikus egyházszervezet élére került. Prímási tisztségéhez hercegi cím (*princeps, Fürst*) is társult, amelyre már Pázmány Péter óta igényt tartottak az esztergomi érsekek.<sup>15</sup> Maga Esterházy azonban nem hivatkozott a címmel, hanem pálos szerzetesi kötődésére utalva a hivatalos érintkezésben is a *frater Emericus* aláírást használta.

Húszéves esztergomi érseki működése jelenti Esterházy Imre főpapi pályafutásának kiteljesedését. Egyházszervező és művészetpártoló tevékenységét részletesen ismerteti a vonatkozó szakirodalom. Utóbbira pozsonyi építkezései, mindenekelőtt a koronázótemplomban végeztetett átalakítások,<sup>16</sup> valamint a máriavölgyi és sasvári kegyhely támogatása szolgáltatják a legszemléletesebb példákat,<sup>17</sup> előbbire pedig az a számadat, amely szerint a főegyházmegye területén ötvenkét templomot és huszónhárom plébániaépületet emelt. Bár a felekezetek békés egymás mellett élését szorgalmazta,<sup>18</sup> ez a meggyőződése nem akadályozta meg abban, hogy főegyházmegyéje területén kilenc helyen visszavegye a protestánsoktól az egykor katolikus kézben lévő templomokat.<sup>19</sup> Egyházszervező munkájához kapcsolódik az 1734. évi nemzeti zsinat összehívásának előkészítése is, amelyet ugyan végül csak főegyházmegyei zsinatként rendeztek meg, mégis fontos állomása a már említett trienti reformmozgalom magyarországi megvalósulásának.<sup>20</sup> Esterházy Imrének hosszú élet adatott – elődei közül csak Széchényi György ért

<sup>14</sup> Tóth T.: Esterházy i. m. 498.

<sup>15</sup> Tüsor Péter: Az esztergomi érsekek hercegi címének eredete. A Pázmány-féle *Deductio Synoptica* (1635). In: *Iustitia duce, caritate comite. Válogatott tanulmányok Erdő Péter bíboros, prímás-érsek 70. születésnapjára.* Szerk. Kuminetz Géza. Bp. 2022. 459–474.

<sup>16</sup> Mojzer Miklós: Egy jelmez mecénás. Esterházy Imre hercegprímás. In: *Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára,* Bp. 1989. 64–70.; Ingeborg Schemper-Sparholz: Lovasszobor az oltáron. Gondolatok Georg Raphael Donner pozsonyi főoltáráról, Joseph Thaddäus Stammel gráci Szent Márton-főoltárával összehasonlítva. *Művészettörténeti Értesítő* 45. (1996) 157–168.; Szelestei N. László: Adalékok Esterházy Imre hercegprímás műpártolásához. *Művészettörténeti Értesítő* 50. (2001) 285–292.

<sup>17</sup> Serfőző Szabolcs: A sasvári pálos kegyhely története. Bp. 2012.

<sup>18</sup> 1725-ben ilyen értelmű kijelentést tett a porosz uralkodó bécsi követének. Idézi: *Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában I.* Bp. 1881. 246–247.

<sup>19</sup> Meszlényi A.: Magyar hercegprímások i. m. 67.

<sup>20</sup> Vö. Mihalik Béla Vilmos: Mérföldkövek az egri egyházmegye megújulásában. Az 1635. évi jászói és az 1734. évi egri zsinatok. In: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században.* Szerk. Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi László. Bp.–Pécs 2014. 149–165.

meg magasabb kort –,<sup>21</sup> így aranymiséjét, vagyis pappá szentelésének félévszázados évfordulóját is megünnepelhette, amely fontos reprezentációs alkalomként szolgált.<sup>22</sup> Nyolcvan éves kora fölött, 1745. december 6-án hunyt el, és a pozsonyi koronázótemplom általa emelt Alamizsnás Szent János kápolnájában helyezték örök nyugalomra. Latin, német és magyar nyelven is mondtak felette búcsúbeszédet, utóbbit Padányi Biró Márton veszprémi püspök.<sup>23</sup>

### III. Károly szolgálatában

Esterházy Imre közéleti szerepvállalása már I. József uralkodása idején megkezdődött: részt vett az 1708. évi országgyűlésen, mint láttuk, ekkor került sor püspökszentelésére is. Az országgyűlés érdemi munkájába azonban még nem kapcsolódott be, bár június 5-én beválasztották az egyik küldöttségbe, de mivel ekkor éppen Bécsben tartózkodott, végül Illyés András erdélyi püspök helyettesítette. A rendek előtti tekintélyét azonban jól mutatja, hogy április 2-án ő köszöntötte a királyi biztosokat. Ehhez az országgyűlési ülészakhoz kapcsolódóan az említettekén kívül még a főpapi ülésrendről folytatott vitában való részvételéről van tudomásunk: zágrábi kinevezése után a püspökség ősi jogaira hivatkozva a kijelölnél előkelőbb helyet kívánt biztosítani magának a felsőtáblán, ezt azonban végül nem sikerült elérnie. Tehát a még levelei aláírásakor is alázatot tanúsító főpap a hivatala méltóságának megőrzéséért folytatott küzdelme során – a korszellemnek engedelmességgel – külsőségekben is kifejezésre kívánta juttatni magas egyházi pozícióját.<sup>24</sup>

III. Károly uralkodása alatt már sokkal intenzívebben bekapcsolódott az országos politika formálásába. Első fontos, a szakirodalomból is jól ismert tevékenysége a Habsburg-ház nőági örökösödésének elismertetése volt a horvát rendek körében. Erre az 1712 márciusától ülésező szábor adott lehetőséget,<sup>25</sup> amelyen Pálffy János horvát bán távolléte miatt zágrábi püspökként Esterházy Imre elnökölt. Esterházy váratlanul előhozta a nőági örökösödés elfogadását, amelyet a horvát rendek néhány napos vita után – közel sem egyhangúlag – jóvá is hagytak.<sup>26</sup>

<sup>21</sup> Meszlényi A.: Magyar hercegprímások i. m. 74.

<sup>22</sup> Szelestei N. László: Esterházy Imre hercegprímás aranymiséje (1738). In: Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon. Szerk. Báthory Orsolya – Kónya Franciska. (Pázmány Irodalmi Műhely, Leleképtörténeti tanulmányok 12.) Bp. 2016. 343–359.

<sup>23</sup> Déri Eszter: „Esterházyak leterített dicsőséges griffjei.” Szavak láttatása Padányi Biró Márton halotti beszédében. In: „Fényes palotákban, ékes kőfalokban.” Tanulmányok az Esterházy családról. Szerk. Maczák Ibolya. Bp. 2009. 141–164.

<sup>24</sup> Bővebben lásd Forgó András: Egyház – Rendiség – Politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein. Bp. 2017. 87–98.

<sup>25</sup> Lásd Varga Szabolcs – Sokcevic Dénes: A horvát szábor története. Bp. 2022., különösen: 271–285.

<sup>26</sup> „[...] qui videlicet non modo Austriae, sed provinciarum etiam Stijriae, Carinthiae, et Carnioliae possessionem habebit [...]” Acta et Articuli Minorum Statuum et Ordinum Regnorum Dalmatiae,

Döntésük hátterében ugyanazok az okok húzódtak meg, mint tíz évvel később a magyar rendekében is: a Habsburg-ház fiágának esetleges kihalásával előálló politikai bizonytalanság elkerülése, valamint a dinasztia fontos szerepe a török elleni védekező háborúban.

A nőági örökösödés elfogadásának felajánlását is az Esterházy vezette négytagú horvát küldöttség vitte Bécsbe. Az udvarban arra jutottak, hogy a horvát felajánlás túl korán jött, mivel még nem tisztázták a szóba jöhető örökösök közti sortrendet. Fontosnak tartották továbbá, hogy a magyarokat meggyőzzék arról: a horvát rendek önként ajánlották fel a nőági örökösödés elfogadását, az uralkodó erre nem szólította fel őket. Végül pedig az ügy magyarországi elősegítése érdekében a Habsburg-ház legelkötelezettebb magyar támogatóinak számító főurak tanácsának meghallgatását javasolták. Már ekkor kialakult az az álláspont, hogy a magyaroknak önként, nem pedig az uralkodó javaslatára kell felajánlaniuk a nőági örökösödés elfogadását. Azért is indokolt volt az elővigyázatosság, mert Károly még nem hozta nyilvánosságra a Habsburg-dinasztián belüli örökösödési sorrendre vonatkozó 1703. évi titkos megállapodást, erre csak a következő évben került sor.<sup>27</sup>

Időközben a III. Károly trónra lépése és a szatmári megegyezés aláírása következtében összehívott magyar országgyűlés is egybegyűlt, ahová a hosszúra nyúló bécsi tartózkodás után a horvát küldöttség tagjai is megérkeztek. A vonatkozó szakirodalomban régóta megfogalmazott állítás, hogy a magyar rendek részéről ekkor atrocitások érték Esterházy püspököt, amiért kezdeményezte a nőági örökösödés horvátországi elfogadását.<sup>28</sup> Azonban ekkor is zajlott még a főpapok közötti, korábban már említett praecedentia-vita a felsőtáblai ülésrend kérdésében, és az Esterházyval szembeni fellépés jórészt ezzel magyarázható.<sup>29</sup> Az viszont biztosan állítható, hogy bár 1712-ben a pozsonyi országgyűlés alsótábláján is előkerült a női örökösödés kérdése, erről ekkor még nem született döntés.<sup>30</sup>

Croatiae, et Slavoniae...pro die nona et sequentibus Mensis Martii, Anno 1712. In: Zaključci Hrvatskog Sabora. Svezak II. 1693–1713. Pripremila Josip Buturac et al. Zagreb 1958. 480–498., az idézet itt: 483.

<sup>27</sup> *Vjekoslav Klaić*: Die kroatische pragmatische Sanktion. Vorgelegt in der feierlichen Sitzung der südslavischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Zagreb am 23. Mai 1914. (Rad Jugoslavenske Akademije, 206). Ford. Georg Szabo. Zagreb 1915.; *Gustav Turba*: Die Pragmatische Sanktion mit besonderer Rücksicht auf die Länder der Stephanskronen: neues zur Entstehung und Interpretation 1703–1744. Wien 1906. Részletesebben lásd *Forgó A.*: Egyház–Rendiség–Politikai kultúra i. m. 136–144.

<sup>28</sup> *Klaić, V.*: Die kroatische i. m. 140.; *Joachim Bablcke*: A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együtműködéstől a konfrontációig (1686–1790). Ford. Fazekas István. Bp. 2013. 201.; *Szijártó M. István*: A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése. Bp. 2016. 103.

<sup>29</sup> *Forgó A.*: Egyház–Rendiség–Politikai kultúra i. m. 140.

<sup>30</sup> Acta et observata penes diaetam Hungaricam Posonii celebratam, item coronationem Domini Caroli VI. ibidem peractam, anno 1712 per Patrem Engelbertum Hermann professum Velehradensem, qua plenipotentiatum aبلغatum Reverendissimi Domini, Domini Floriani Abbatis. In: *Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*. Szerk. Forgó András. Pannonhalma–Veszprém 2013. 179–272., itt: 271–272.

Az 1715-ben berekesztett országgyűlésen Esterházy Imrét beválasztották a „törvények javításáról” gondoskodó, az országgyűlés bezárása után működő bizottságba, szintén Horvátország egyik képviselőjeként.<sup>31</sup> Az 1716. november 3-ai királyi leirat, amely elrendelte a bizottság következő évi összehívását, módosított annak összetételén: a horvátországi résztvevőket, így Esterházyt is kizárta, azonban az uralkodó 1717. júliusi leirata értelmében ismét visszakerült a *commissio* tagjai közé, méghozzá annak elnökeként, mert az addig ezt a tisztséget betöltő Csáky Imre kalocsai érsek betegsége miatt nem tudta vállalni a további munkát.<sup>32</sup> Elnöksége új korszakot nyitott a *commissio* munkájában, különösen azután, hogy a bizottság egy részének hosszabb bécsi tartózkodása alatt megszületett a *Systema Viennense* néven ismertté vált tervezet, amely a dikasztériumok mellett a megyei és az úriszéki bíróságok helyzetét is tárgyalta, és fogalmazott meg jelentős, a jobbágyok helyzetének javítása érdekében pedig kifejezetten forradalmi javaslatokat. Esterházy a másik kiküldött, a közigazgatási reform előkészítésére (*Systema oeconomico, politico, militare*) kijelölt, érdemi munkát csak 1722 áprilisától végző bizottság tevékenységében kevesebb szerepet játszott, de itt is befolyásolta az ügymenetet.<sup>33</sup>

Az 1722–1723. évi diétán már aktív szerepet vállalt Esterházy, különösen a jogi reform végrehajtását illetően. Az uralkodó által is propagált kerületi táblák felállítását a két királyi biztoston, Gundaker Thomas von Starhemberg grófon, az udvari bankdeputáció elnökén és Franz Ferdinand von Kinsky cseh kancelláron kívül főleg a Csáky és az Esterházy család támogatta.<sup>34</sup> Mint láttuk, Esterházy Imrét ekkor helyezték át a veszprémi püspöki székbe, és 1725-ben magyar udvari kancellári kinevezést is kapott, bár ezt a tisztséget esztergomi érseki kinevezése következtében csak néhány hónapig viselte.<sup>35</sup>

<sup>31</sup> 1715. évi 24. tc. 3.§: „Kikre a törvények s törvényszékek javításának gondját ruházzák, s kötelesek lesznek az országgyűlés bevégeztével, a törvények és törvényszékek átvizsgálását s kijavítását magokra vállalni s azt ha elvégezték, a legközelebbi országgyűlésen előterjeszteni, hol az ország karai és rendjei azt felülvizsgálndják, s mind ama pontjaiban, hol valamit netalán hozzáadni, vagy belőle elvenni kell, módosítandják, s a táblai bírák napi díjairól, s ezek szilárd és változhatatlan alapjáról is gondoskodván, Ő legszentségesebb felsége jóváhagyása alá terjesztendik.”

<sup>32</sup> Vö. *Málnási Ö.*: Csáky Imre i. m. 259.

<sup>33</sup> *Könyi Mária*: Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai (*Systema politico oeconomico-militare*). In: A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve 2. (1932) 137–184.

<sup>34</sup> *Bónis György*: A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténelmi szemináriumából 5.) Bp. 1935.; *András Forgó*: Formen der politischen Kommunikation am Beispiel des ungarischen Landtags 1722/1723. In: *Herrschaft und Repräsentation in der Habsburgermonarchie (1700–1740)*. Hrsg. Stefan Seitschek – Sandra Hertel. Berlin 2021. 233–250. Az 1722–1723. évi politikai viták lenyomatai Johann Georg von Mannagetta császári tanácsos jelentései: *András Forgó*: Auf Ihrer Kaiserlichen Majestät allergnädigsten Befehl. Hofrat Johann Georg von Mannagettas Berichte über den ungarischen Landtag, 1722–1723 und 1728–1729. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 20.) Wien 2021.

<sup>35</sup> *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország föméltóságai, 1526–1848. Bp. 1988. 99.

Esterházy Imre a magyarországi nőági örökösödés tárgyalásának előkészítése során ugyan háttérben maradt, de ennek elfogadásában is komoly szerepe volt. Ő is részt vett azon a bécsi konferencián, ahol a magyar főurakkal kibővített udvari méltóságok kidolgozták a Pragmatica Sanctio szerinti nőági örökösödés elfogadásának menetét.<sup>36</sup> Esterházy javasolta ezen a gyűlésen, felkarolva Savoyai Eugén herceg korábbi véleményét, hogy az általa átfogalmazott királyi meghívók kiküldése után a főispánok és a főpapság érjék el a megyéknél, hogy az országgyűlés már a királyi propozíciók előtt önként felajánlja a nőági örökösödést.<sup>37</sup> Még a Pozsonyba induló királyi biztosok utasítástervezetét is Esterházy fogalmazta. Az országgyűlés rendelkezése értelmében felállított Helytartótanács 1724. márciusi ünnepélyes megalakulásáról betegsége miatt ugyan távolmaradt, a tanácsnak szóló harminc pontos első utasítás kidolgozásába azonban ő is bekapcsolódott. Ugyancsak a megalakulásától kezdve 1745-ben bekövetkezett haláláig főpapi tanácsosként részt vett a dikasztérium munkájában.<sup>38</sup>

## Esterházy Imre és az 1741. évi koronázó országgyűlés

Mária Terézia első országgyűlésének történetét annak politikai és ceremóniális jelentősége miatt már feldolgozta a kutatás, ezért az alábbi sorok csak Esterházy Imre szerepének vizsgálatára korlátozódnak.<sup>39</sup> Esztergomi érsekként ugyanis komoly feladat hárult rá mind a politikai döntések, mind pedig a ceremóniális aktusok lebonyolításában. Az 1741. évi országgyűlés a hagyományoknak megfelelően zajlott: Mária Terézia január 21-én hívta össze május 14-ére, Pozsonyba. Az összegyűlt rendek régi szokás szerint küldöttség útján hívták meg az uralkodónőt, aki június 20-án, ünnepélyes külsőségek között vonult be a városba.<sup>40</sup> A fogadás és bevonulás ceremóniájában közreműködők feladata a

<sup>36</sup> Lásd *Mezey Barna*: A Pragmatica Sanctio és a magyar történeti alkotmány című tanulmányát a Századok jelen lapszámában.

<sup>37</sup> Az 1722. március 2-ai konferencia jegyzőkönyvét közli: *Gustav Turba*: Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion. Wien 1911. 285–290., az idézet itt: 288.

<sup>38</sup> *Ember Győző*: A Magyar Királyi Helytartótanács ügyintézésének története. 1724–1848. Bp. 1940. 7., 198.

<sup>39</sup> *Salamon Ferenc*: Az 1741-iki koronázó országgyűlés. In: *Uő*: Kisebb történelmi dolgozatai. Bp. 1889.; *Marczali Henrik*: Mária Terézia, 1717–1780. (Magyar történeti életrajzok) Bp. 1891. 48–96.; *Szűjártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. passim; *Hende Fanni*: Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között. Bp. 2021. passim

<sup>40</sup> Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, Ältere Zeremonialakten (a továbbiakban: ÖStA HHStA OMeA ÁZA), Karton 40. Reise Maria Theresias von Wolfstal nach Preßburg. Einzug dortselbst und Wahl Pálffy's zum Palatin. Hof-Protocolls Extract de Anni 1741. Továbbá lásd *Serfőző Szabolcs*: „Rex femineus”. Mária Terézia reprezentációjának maskulin és feminin elemei pozsonyi koronázási ceremóniáján és portréin című tanulmányát a Századok jelen lapszámában.

törvényes örökösödés és Mária Terézia trónra való alkalmasságának hangsúlyozása volt. Az egyházi rend tagjai közül a két érsek, Esterházy mellett Patachich Gábor kalocsai metropolita mondott köszöntő beszédet. Patachich beszédében az uralkodónő kegyességét az Ausztriai Házból való származásából eredeztette, és anyai gondoskodását hangsúlyozta, amelynek legfőbb jele az országgyűlés összehívása volt. Esterházy viszont leleményesebb retorikai érzékkel a fiatal uralkodónő és a bibliai Debóra között vont párhuzamot.<sup>41</sup> Az Ószövetség a bírák között egyetlen nőt említ, Debórát, aki fontos szerepet játszott a kánaániták felett aratott egyik győzelem kivívásában, vagyis az ígért földjének elfoglalásában.<sup>42</sup> Mivel a királyság előtti időben Izraelben nem volt központi hatalom, ezért a bírakra a népet vezető prófétákként tekintettek.<sup>43</sup> Így szemlélve még egyértelműbb a bibliai párhuzam üzenete.

Ennél sokkal jelentősebb szerep várt Esterházyra a koronázáshoz kapcsolódó szertartások során.<sup>44</sup> A szertartás egyházi részét a hagyományok szerint az esztergomi érsek vezette: ő mutatta be azt a főpapi misét, amelynek keretében a koronázáshoz tartozó liturgikus cselekmények lezajlottak, szintén az érsek vezetésével. Mária Terézia koronázására 1741. június 25-én került sor. Az ekkor már a 80. életéhez közel járó főpap köszvénnel küzdött, így fizikai állapota nem tette lehetővé, hogy a hosszú szertartást levezesse.<sup>45</sup> Ezért a koronázási mise celebrálását Erdődy Gábor Antal egri püspökre bízta. Választásában két szempont játszhatott szerepet: egyrészt Erdődy még esztergomi nagyprépostként és arbei címzetes püspökként közreműködött III. Károly 1712. évi koronázásán, vagyis azon kevesek közé tartozott, akiknek személyes emlékeik voltak a ceremónia menetéről.<sup>46</sup> Másrészt az egri püspökség az esztergomi érseki tartomány *suffraganeus* (tulajdonképpen alárendelt) püspöksége volt, így kánonjogi szempontból is igazolni lehetett, hogy a liturgikus cselekmények során az egri megyéspüspök helyettesíti az esztergomi érsek-metropolitát. Erre az argumentációra szüksége is lett Erdődynek, mivel Patachich Gábor kalocsai érsek tiltakozott az eljárás ellen, magának követelve az esztergomi érsek helyettesítésének jogát a koronázáson. Erdődy azonban bizonyítani tudta, hogy a kalocsai érsek helyettesítési jogával a koronázáskor csak az esztergomi széküresedés idején élhet, 1741-ben azonban a szék be volt töltve. Ráadásul a koronázáshoz szorosan kapcsolódó cselekményeket

<sup>41</sup> *Hende F.*: Politikai reprezentáció i. m. 72–73.

<sup>42</sup> *Bír 4*, 4–24.

<sup>43</sup> Vö. *Herbert Haag*: *Bibliai lexikon*. Ford. Ruzsiczky Éva. Bp. 1989. 169–171.

<sup>44</sup> *ÖStA HHStA OMeA ÄZA Kart.* 40. *Krönung Maria Theresias zur Königin von Ungarn in Preßburg 1741*. V. 14–VI. 24. fol. 1–194.

<sup>45</sup> *Meszlényi A.*: *Magyar hercegprímások i. m.* 74.

<sup>46</sup> *Forgó A.*: *Egyház–Rendiség–Politikai kultúra i. m.* 71–72.

maga Esterházy végezte, Erdődy csak a liturgia celebrálásában tehermentesítette metropolitáját. Így a kalocsai érsek végül alulmaradt a vitában.<sup>47</sup>

Patachich nem először szegült szembe Esterházy akaratával: már 1734-ben tiltakozott a Kancelláriánál Esterházy törekvése ellen, a már említett nemzeti zsinat összehívása kapcsán. Ekkor Patachich járt sikerrel: elérte, hogy sem neki, sem pedig *suffraganeus* püspökeinek nem kellett részt venniük a zsinaton, így annak országos jellege megghiúsult. Kettejük konfliktusa a két magas egyházi méltóság közötti tisztázatlan illetékességi kérdésekre vezethető vissza, nem pedig személyes okokra. Ezt támasztja alá, hogy Patachich 1728-ban Esterházy ajánlásával folyamodott az uralkodóhoz a szerémi püspök címért, és Esterházy tíz évvel később az aranymiséjére is meghívta Pozsonyba, Patachich pedig eleget is tett a meghívásnak.<sup>48</sup>

Esterházy Imre kitüntetett szerepe nem csak a koronázás szertartására korlátozódott. Az 1741. évi országgyűlés legismertebb – és gyakran tévesen rekonstruált – epizódja az összegyűlt rendek szeptember 11-ei híres „vitam et sanguinem” felkiáltása volt, amellyel megajánlották az uralkodónő számára a kért pénzügyi és katonai segítséget. A jelenet a királyi propozíciók átadásakor zajlott le, és ennek is Esterházy volt az egyik főszereplője. A felajánlás valóban nagy jelentőségű volt: egyrészt a magyar katonai segítség komoly hatást gyakorolt a hadihelyzet változására, másrészt szimbolikus üzenete is fontos, ugyanis harminc évvel a szatmári megegyezés után újra megerősítette a magyar rendek és az uralkodóház szoros szövetségét. Maga az uralkodónő is tisztában volt a felajánlás értékével, és ezt még évtizedekkel később is egyértelműen kifejezte legkisebb fiának, Miksa Ferencnek írt egyik levelében. Úgy fogalmazott, hogy a magyar nemzetnek „számos érdeme van velem szemben. Neki köszönhetem helyemet elődeim trónján.”<sup>49</sup> A „életünket és vérünket” szófordulat azonban nem egyedülálló a kor politikai nyelvében: már a 16. század közepe óta jelen van a közbeszédben, a 18. században is számos esetben használták, és az 1741. évi országgyűlésen is többször előkerült. Nemcsak a rendek, hanem

<sup>47</sup> *Hende F.*: Politikai reprezentáció i. m. 122–123.

<sup>48</sup> *Tóth Tamás*: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsek idején, 1733–1784. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8.) Bp.–Kalocsa 2014. 236–238.; *Meszlényi A.*: Magyar hercegprímások i. m. 69–70.

<sup>49</sup> „A magyarországi [helytartói] tisztség a Monarchia egyik legfontosabb posztja, nincs messze Bécs-től, és olyan nemzet főségét jelenti, amelynek számos érdeme van velem szemben. Neki köszönhetem helyemet elődeim trónján. Harmincéves uralkodásom alatt a legnagyobb odaadást tanúsította irányomban, és hatékonyan támogatott céljaim megvalósításában.” Mária Terézia levele fiához, Miksához (1774. április). In: *Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Szerk. Poór János. Bp. 2000. 155–157., itt: 156. (Poór János fordítása). A hadtörténeti irodalom is osztja Mária Terézia véleményét a magyarok katonai segítségének jelentőségéről. Újabban lásd *Lázár Balázs*: A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741–1815). In: *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718–1919*. Szerk. Hermann Róbert. Bp. 2015. 41–114., különösen: 43.

Lotaringiai Ferenc István és Mária Terézia is alkalmazta a kifejezést. Gyökere klaszikus eredetű, Cicero, Vergilius és Tacitus műveiben is fellelhető.<sup>50</sup>

Bár az 1741. szeptember 11-ei jelenet történetírásunkban romantikus színezetet kapott, a rendeket nem elsősorban érzelmeik vezérelték, nem „a királynő szépségének és elhagyatottságának képe, mely kötelességgé tette a lovagi hódolatot”.<sup>51</sup> Tudatosan választották a Habsburg-dinasztia melletti kiállást, mert tudták, hogy az uralkodónő szorult helyzetében olyan engedményekre is hajlandó lesz a rendi kiváltságok terén, amelyekre békeidőben nem számíhattak. Ezért az 1741. évi *decretumban*, vagyis az országgyűlés végén szentesített törvénycikk között nemcsak a szabadságjogoknak a már 1715-től megszokott megerősítését találjuk, hanem annak kimondását is, hogy „a telekkel semmiképen ne járjon együtt a közteher”.<sup>52</sup> Vagyis a magyar rendeknek abban az időszakban sikerült törvénybe iktatniuk a nemesi föld adómentességét, amikor a központi kormányzat Európaszerte, így a Habsburg Monarchiában is azon fáradozott, hogy minél nagyobb mértékben vonja be a nemességet a közterhek viselésébe, és ennek legjobb módját a nemesi birtok megadóztatásában látta. Bár a törvénycikk „ősi szokás alapján” mondja ki az adómentességet, itt valójában olyan törekvéssel állunk szemben, amelyet a bécsi udvar korábban eredményesen elhárított, az adott szorongatott helyzetben azonban kénytelen volt elfogadni.<sup>53</sup> Ugyanakkor hozzá kell tenni azt is, hogy a rendek a nemesi adómentességet a koronázási hitlevélben szerették volna rögzíteni, ezt viszont Mária Terézia elutasította. Ehhez hasonló stratégiát már apja is alkalmazott, így gyengítve a rendeknek azt a törekvését, hogy kiváltságaik megváltoztathatatlanságát biztosítsák.<sup>54</sup>

De milyen szerepet játszott Esterházy Imre a híres felajánlás előkészítésében és levezénylésében? Marczali Henrik Mária Teréziáról írt életrajzában Kolinovics Gábornak, a Királyi Tábla jegyzőjének naplója alapján ismertette a történeteket. Eszerint a jelenet a proposíciók átadásakor zajlott le. Elsőként Batthyány Lajos magyar kancellár, a későbbi nádor intézett beszédet a rendekhez, amelyben felhívta az egybegyűlteket figyelmét a monarchia szorongatott katonai helyzetére. Károly Albert bajor választófejedelem pedig nemcsak a Lajtán túli tartományokra,

<sup>50</sup> *Madzsar Imre*: Vitam et sanguinem. Századok 55–56. (1921–1922) 600–603.

<sup>51</sup> *Marczali Henrik*: Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig, 1711–1815. (A magyar nemzet története 8.) Bp. 1898. 241.

<sup>52</sup> „Ő királyi szent felségének jószágos kijelentése alapján szentesítettett, hogy Magyarország és a hozzá kapcsolt részek karainak és rendeinek sarkalatos jogai, szabadságai, mentességei és kiváltságai [...], melyek őket mindenféle adózás alól fölmentik, sőt a kiváltságaiknál fogva ősi szokás alapján abban is megerősítik, hogy a telekkel semmiképen ne járjon együtt a közteher [...], a hitlevélbe beiktatott s a törvények használatáról és értelméről szóló záradék magyarázata alá egyáltalában ne legyenek vonhatók.” 1741. évi 8. tc.

<sup>53</sup> *Szijártó I.*: A diéta i. m. 242.

<sup>54</sup> Vö. *Marczali H.*: Mária Terézia i. m. 73.; *Szijártó I.*: A diéta i. m. 201–208.

hanem Magyarországra is igényt tartott. Mária Terézia azért hívta össze a rendeket, hogy személyesen kérje segítségüket a birodalom megmentése érdekében. Ezután szólta maga a királynő, megismételve a segítségkérést. Ezt követően hangzott fel a híres „vitam et sanguinem” felkiáltás, majd a királynő beszédére Esterházy érsek válaszolt elsőként. „Bár e királyságot annyi csapás merítette ki, mégis oly nagy a rendek hűsége és jobbágyi hódolata Felséged iránt, hogy amit tanácssal, segítséggel tehetnek, nem haboznak azt Felséged szent személyének és igazának megmaradására és oltalmára felajánlani. Ez a királyság egy test, mely Felségedtől mint lelkétől elválaszthatatlan. Felséged jogai, melyeket irigy ellenségei fegyverrel támadnak meg, ég és föld előtt oly igazak, hogy senki sem nézheti fájdalom nélkül, mint sértik azokat bitor kezekkel. Ismétlem, e birodalom rendjei készek minden erejüket, tehetségüket, vagyonukat, vérüket, elméjüket, tagjaikat, segítségüket, életüket minden módon Felségedért feláldozni.”<sup>55</sup>

Egy másik szemtanú, a szintén jelenlévő Teleki Mihály gróf szeptember 17-én kelt, báró Lázár Jánosnak írt tudósításában ugyancsak Esterházy beszédéhez köti a híres felkiáltást: „Eloszolván az ország, personalis insurrectio lészen, a Bavarus ezen országhoz és többekhez tett helytelen praetensioira nézve már Ausztria széllyében bedobolt, továbbra is igyekszik, ha nem reprimáltatik. Mellyre nézve Felséges Asszonyunk 11ma Praesentis felhivatván bennünket országostól a Psoni várban, maga igen szép adhorrátióval Deákúl e Throno in medio statuum proponált és erre az ország részéről a Primás herczeg felelt, a statusok pedig finita propositione uno ore mingyárt felkiáltottak damus et sanguinem.”<sup>56</sup> A szeptember 11-ei jelenet ezt követően az egyháztörténeti szakirodalomban is összeforrott Esterházy nevével.<sup>57</sup>

Mária Terézia magyarországi uralmának megszilárdításához kapcsolódott az udvarnak az a törekvése is, hogy férjét, Lotaringiai Ferenc Istvánt társuralkodóvá (*correx*) emelje. Így a *corregentia* kérdése is az országgyűlés elé került néhány nappal a *vitam et sanguinem* jelenetet követően. Bár a fennmaradt források ezt az ügyet is többféleképpen adják elő, ebben az esetben is kirajzolódik Esterházy érsek alakja az események előterében. A felsőtábla szeptember 19-ei ülésén Pálffy nádor mellett ő volt az, aki szorgalmazta Ferenc István társuralkodói címének elfogadását, arra

<sup>55</sup> *Marczali H.*: Mária Terézia i. m. 88–93., itt: 93. Kolinovics szerint tehát Mária Terézia beszéde után hangzott fel a „Vitam et sanguinem” felkiáltás, és ezután beszélt a rendek nevében Esterházy. *Kolinovics Gabriel*: Nova Hungariae periodus, anno primo gynaeco-cratiae Austriae inchoata, sive comitiorum generalium, quibus defuncto Carolo VI. Austriacorum Caesarum, ultimo ejus primogenita filia Maria Theresia in reginam Hungariae Psonii anno 1741 inaugurabatur... Edidit Martinus Georgius Kovachich. Budae 1790. 488–493.

<sup>56</sup> Idézi: *Marczali H.*: Mária Terézia i. m. 93. E beszámoló szerint tehát Esterházy beszéde megelőzte a rendek felkiáltását. Lásd még *Szijártó I.*: A diéta i. m. 79–80.

<sup>57</sup> *Koltai A.*: Császárhű i. m. 10.; *Meszlényi A.*: Magyar hercegeprimások i. m. 66.

hivatkozva, hogy a háborús időkben szükség van egy férfirra is az uralkodónő mellett, aki katonai ügyekben vezető szerepet játszik. A szerepet Mária Terézia férje már eddig is betöltötte, így nem hiányzik más, mint hogy ezt hivatalos formában is megerősítsék.<sup>58</sup> A magyar hagyományokkal ellenkező tisztség kezdetben ellenérzést váltott ki a rendek között, különösen az alsótáblán, végül azonban Grassalkovics Antal személynök ügyes taktikázása segítségével, bizonyos feltételekkel sikerült elfogadtatni Ferenc István társuralkodói címét. A rendek két legfontosabb feltétele az volt, hogy a társuralkodói cím csak Ferenc István személyére vonatkozzon, és ne legyen örökíthető, valamint hogy a férj esküvel kötelezze magát a magyar törvények tiszteletben tartására.<sup>59</sup> Mindkét feltétel bekerült a társuralkodói címről alkotott törvénycikk szövegébe.<sup>60</sup> Végül azonban a rendeknek nem sikerült megakadályozniuk, hogy örökletessé váljon a társuralkodói tisztség, hiszen Lotaringiai Ferenc István halála után Mária Terézia elsőszülött fiát, Józsefet emelte maga mellé társuralkodónak, ráadásul ekkor a rendek megkérdése nélkül.<sup>61</sup>

### Az *insurrectio* és a klérus hozzájárulása a háborúhoz

A szeptember 11-ei felajánlást követően a két tábla együttes ülést (*sessio mixta*) tartott, amelyen Esterházy József országbíró még egyszer hangsúlyozta, hogy a rendek kötelessége az uralkodónőért utolsó csepp véréket kiontani. Azt is elhatározták, hogy a bajor választófejedelem levelére, amelyet Pálffy János nádorhoz és Esterházy érsekhez intézett, és amelyben a magyar koronához való jogát fejtette ki, csak egy, Mária Teréziához címzett hódoló felirattal válaszolnak. Károly Albert trónigénye kapcsán Esterházy érsek azt is hangoztatta, hogy nem hajlandó mást megkoronázni, még ha emiatt darabokra vagdalják is.<sup>62</sup> A rendek bizottságot küldtek ki az *insurrectio* részleteinek kidolgozására, de már másnap meghatározták a hadba hívandó sereg számát: 30 000 gyalogost, 15 000 lovast, a szerbek és a határőrök közül 14 000 katonát, valamint Erdélyből 6000 lovast. A kunokat, jászokat és hajdúkat hozzájuk véve összesen mintegy 100 000 fős sereget kívántak hadba küldeni. Az *insurrectio* végleges nagyságát az 1741. évi 62. törvénycikk szabályozta.

<sup>58</sup> Károlyi Ferenc is beszámolt róla apjának, Károlyi Sándornak: „Tegnap előtt nagy véletlenül proponál nálunk [tudniillik a felsőtáblán] a Prímás a Corregentia dolgát, melyet az Táblánknál egész historiákkal kezdtek reassumálni az világiak.” Idézi: *Éble Gábor*: Károlyi Ferenc gróf és kora, 1705–1758. A grófi nemzetség levéltárának adatai alapján I. Bp. 1893. 589.

<sup>59</sup> *Horváth Mihály*: Magyarország történelme VII. Bp. 1873. 244. Lásd továbbá: *Szijártó I.*: A diéta i. m. 151–152.

<sup>60</sup> 1741. évi 4. tc.: „a fenséges fejedelem ur, Ferenc Lotharingia és Bar hercege, Etruria nagyhercege, Magyarország és a hozzákapcsolt részek társuralkodójának és társ kormányzójának nyilvánítatik.”

<sup>61</sup> *Kulcsár Krisztina*: A királynő, a társuralkodó és a helytartó. Mária Terézia uralkodása az országgyűlések nélküli időszakban. In: Mária Terézia emlékkönyv. Szerk. Bódvai András. Bp. 2022. 53–73.

<sup>62</sup> *Éble G.*: Károlyi Ferenc i. m. 570.

Ez egyrészt elrendelte a nemesek személyes vagy helyettesek útján történő hadba vonulását, másrészt rendelkezett az országos hadiadó terhére történő katonaaállítás-ról, más szóval a rendek az éves adót ez alkalommal „természetben” fizették meg, a hadba küldött gyalogsággal. Mivel az adó összege nem fedezte a kezdetben megállapított 30 000 gyalogos költségeit, számukat végül 21 622-re mérsékeltek. Ehhez jött még a lovasság, amely részben a portánként küldött lovasokból, részben a személyesen felkelt nemesekből, részben pedig a helyettesekből állt. Pontos számuk nehezen meghatározható, 1742-re 10 000 fő körülire tehető. A végső létszám tehát jócskán elmaradt az 1741. szeptemberi felajánlástól.<sup>63</sup>

Azt is meg kell azonban jegyezni, hogy a dunai vármegyék Frigyes sziléziai támadásának hírére már 1741 elején, tehát hónapokkal a híres felajánlás előtt részleges *insurrectiót* hirdettek, és 2741 katonát állítottak ki. Az utóbbi, 1741 szeptemberében meghirdetett *insurrectio* is csak a következő katonai évre, vagyis 1742. október végéig szólt. A leszerelő nemesi felkelők és a kiállított katonaság tagjai közül azonban sokan átléptek a „császári” serezekbe, és ott külön századokat szerveztek belőlük. Mária Terézia tehát továbbra is számíthatott a magyar katonák részvételére. Ennek nyomatékossítása érdekében 1744. augusztus 18-án Pozsonyban ismét személyesen jelent meg az összegyűlt rendek előtt – ezúttal nem országgyűlés, hanem kisebb létszámú *concurus* keretében – akik „Vivat regina et arma” felkiáltások kíséretében újra meghirdették az *insurrectiót*, bár azt az 1741. évinél lassabban és kisebb mértékben sikerült teljesíteni. Mind az 1741. évi, mind pedig a három évvel későbbi hadseregszervezésnél nehézséget jelentett az adminisztráció járatlansága, a katonaság képzetlensége és az osztrák katonai hatóságok magyarokkal szembeni bizalmatlansága is.<sup>64</sup> Fontos azonban megjegyezni, hogy a két *insurrectio* közötti években is zajlott újoncozás, a vármegyéket országgyűlés (illetve *concurus*) felhatalmazása nélkül is újoncok kiállítására kötelezték.<sup>65</sup>

Az egyháziak katonáskodása, illetve katonaaállítási kötelezettsége körül vita támadt az 1741. évi országgyűlésen. A klérus kezdetben elzárkózott a fegyveres szolgálattól, arra hivatkozva, hogy csak a „pogányok” ellen köteles harcolni, a keresztények ellen vezetett hadban csak lelkeszi szolgálatot kell teljesítenie.<sup>66</sup> Az al-

<sup>63</sup> *Szijártó I.*: A diéta i. m. 469–472.

<sup>64</sup> *Szekfü Gyula*: Magyar történet IV. 3. kiadás. Bp. 1935. 493–495. A hadsereg eltartásáról: *Schnamek László*: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Bp. 2011.

<sup>65</sup> *Lázár Balázs*: Katonaállítás, hadkiegészítés a Magyar Királyságban 1741 és 1848 között. Áttekintés egy készülő összefoglaláshoz. *Hadtörténelmi Közlemények* 134. (2021) 771–804., itt: 778. Továbbá lásd *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság, 1683–1792. Bp. 2004.

<sup>66</sup> Az egyháziak személyes vagy helyettesek útján történő hadba vonulásáról és katonaaállítási kötelezettségéről a késő középkor óta rendelkeztek törvénycikkek: 1471. évi 24. tc., 1498. évi 15. és 20. tc., 1518. évi (tolnai) 4. tc., 1545. évi 23. tc., 1552. évi 2. tc., 1595. évi 14. tc., 1662. évi 5. tc., 1681. évi 45. tc. Továbbá lásd *C. Tóth Norbert*: Az apátfalvi-nagylaki csata. In: *Keresztészekből lázadó*.

sótábla végül elérte a káptalanok követeinél, hogy helyettesek útján képviseljék magukat a felállítandó hadseregben, a felsőtáblán azonban még hevesebb ellenállást tanúsítottak a püspökök, különösen Esterházy érsek és Erdődy egri püspök. Utóbbi még az országbíróval is szóváltásba került az ügy miatt.<sup>67</sup> A törvénytörvény végül korábbi törvénycikkekre hivatkozva elrendelte az egyháziak személyes vagy helyettesek útján történő hadba vonulását, valamint a megyéspüspökök anyagi hozzájárulását.<sup>68</sup>

Azonban már a kortársaknak sem volt mindig egyértelmű, hogy ez pontosan milyen teherrel járt. Így Sajghó Benedek pannonhalmi főapát is szükségesnek tartotta, hogy 1741. november 25-én kelt levelében elmagyarázza Lécs Ágoston tihanyi bencés apátnak a pontos teendőket. A főapát értelmezése szerint minden földesúr köteles a maga személye után egy katonát állítani, birtokairól pedig minden nádori porta után egyet-egyet. A katonák fizetéséről és a lovak ellátásáról is a birtokosnak kell gondoskodnia, havi hat forint értékben. De ez csak az ország határain belül érvényes, a határokon túl harcoló katonákat az uralkodói zsoldból kell fizetni. Ezért Sajghó főapát szerint ellentétes az ország törvényével az a nem sokkal korábban kelt nádori utasítás, amelynek értelmében a katonaságot fél évi fizetéssel ellátva kell hadba küldeni. Így azt tanácsolta, hogy Lécs apát csak háromhavi zsoldot küldjön, de ne közvetlenül a katonáknak, mert akkor azt rögtön elisszák, hanem nevezzen ki a megye egy biztost, aki naponta fizeti őket. Azt is tanácsolja továbbá, hogy ne nagyon siessen a katonák kiállításával, mert közeleg a tél, és a megyék még most is tanácskoznak a katonaállítás ügyében. Végül meg is történt a katonaállítás, nemcsak az 1741. évben, hanem a következőkben is.<sup>69</sup>

A klérus hadba vonulási és katonaállítási kötelezettsége mellett az udvar korszakunkban is törekedett arra, hogy az egyházi javadalmakból befolyt összegek egy részét hadi kiadásokra fordítsa. Így I. Lipót 1701. évi rendeletében kötelezte a klérust bandériumállítás segély megfizetésére,<sup>70</sup> III. Károly pedig 1715 óta több ízben kért engedélyt a Szentszéktől az egyháziak megadóztatására az oszmánok elleni háború finanszírozása érdekében. XI. Kelemen hozzá is járult ahhoz, hogy az egyházi tized egytized részét három éven keresztül hadi kiadásokra fordítsák,

Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp. 2015. 81–101., különösen: 94–97.

<sup>67</sup> *Éble Gábor*: Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben. Hadtörténelmi közlemények 10. (1897) 160–224., itt: 192.

<sup>68</sup> 1741. évi LXII. tc. 9.§: „Nem különben az egyházak papi nemesei, az 1662:5. és 1681:46. cikkelyek értelmében, és mások, a kik koronajóságokon élnek, mint különben is adózástól mentesek, ugyanazon módon, a hogy az ország többi nemesei, fölkelni és táborba szállani kötelezettek.”

<sup>69</sup> *Sörös Pongrác*: A tihanyi apátság története. Második korszak. (A pannonhalmi Szent Benedek Rend története 11.). Bp. 1911. 276–277.

<sup>70</sup> *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1.) München 1973. 304.

az összeg behajtását pedig Giorgio Spinola bécsi nunciusra, későbbi bíboros államtitkárra bízta. A magyarországi klérus képviselői 1716 júliusában gyűltek össze Nagyszombatban, hogy a segély kérdésében döntést hozzanak, és arra jutottak, hogy inkább önkéntes felajánlás formájában fizetik meg az összeget, az adott évre 48 578 forintot. A következő években is ez az összeg került kivetésre, majd 1725-ben Károly újabb öt évre kapott felhatalmazást Rómától az egyháziak vár-erősítési segélyének begyűjtésére, amelyet ekkor azonban a klérus csak a jóval alacsonyabb 18 666 forintban határozott meg.<sup>71</sup> Az öt év lejártával az uralkodó ismét a Szentszékhez fordult, és ismét megkapta az ötéves meghosszabbítást, amit 1736-ban újabb ötéves meghosszabbítás követett. A befolyt összeg nem volt elegendő a háborús kiadások fedezésére, ezért III. Károly az 1738. és 1739. évre a már megajánlott segélyen felül további összeg beszedésére kapott felhatalmazást XII. Kelemen pápától, amelyhez ajándék címén további felajánlásokat is tettek az egyháziak.<sup>72</sup>

Az „önkéntes segély” és az „ajándék” fogalmak használata mellett a klérus mindig rögzítette a hozzájárulás egyedi jellegét, és a Szentszék is kitartott annak az eljárásnak az alkalmazása mellett, hogy csak meghatározott időszakra engedélyezi az összeg beszedését még akkor is, ha ezt a határidő lejárta után minden alkalommal meghosszabbította. Ez a hozzáállás összhangban volt a (világi) rendeknek azzal a törekvésével, hogy az adózás és katonai állítás alkotmányos kötelezettségét önkéntes és eseti felajánlássá változtassák, így azt is sikerrel megakadályozták, hogy az udvar ezeket a kötelezettségeket normatív formában szabályozza. Természetesen ehhez kapcsolódott az 1741. évi 8. törvénycikk már említett elfogadtatása is a nemesi föld adómentességéről.<sup>73</sup>

Mária Terézia trónra lépését követően Esterházy Imre érsek először 1740. november 3-án, Pozsonyban kelt levelében értesítette a királynőt az előző két évben az egyháziak részéről összegyűjtött, valamint az 1740-ben megajánlott hadi segély összegéről. A levél szövegében teljesítendő összeg (*exolvenda summa*) olvasható, az egykorú hátírat azonban szintén az egyháziak által fizetendő *subsidiium*, vagyis segély kifejezést használja (*circa statum subsidiorum ecclesiasticorum*).<sup>74</sup> Ez a levél nem az örökösödési háborúra való felkészülésnek szólt, II. Frigyes porosz uralkodó ugyanis még 1740. december elején is azzal hitegette követe útján Mária Teréziát

<sup>71</sup> *Fraknói Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány. Bp. 1895. 438–441.

<sup>72</sup> *Németh Ambrus*: A pannonthalmi főapátság története. Ötödik korszak. (A pannonthalmi Szent Benedek Rend története 5.) Bp. 1907. 387–388.

<sup>73</sup> A kérdés részletes elemzése: *Poór János*: Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12. Bp. 2003. 17–98.

<sup>74</sup> MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, Litterae archiepiscoporum A 30 (a továbbiakban: A 30) Nr. 520, fol 1–1<sup>v</sup>, Pozsony, 1740. nov. 3.

és Lotaringiai Ferenc Istvánt, hogy megvédelmezi a Habsburg Monarchiát egy esetleges bajor támadástól, bár ekkor már Sziléziát kérte érte cserébe. A fejedelemség lerohanása december 16-án következett be, amelyről a bécsi udvar utólag, ugyancsak a porosz követ útján értesült.<sup>75</sup> Esterházy említett levele az Oszmán Birodalom ellen 1737-től orosz szövetségben vívott háborúval állt összefüggésben, amelyet 1739. szeptember 1-jén zárt le a III. Károly és I. Mahmud között megkötött béke.<sup>76</sup> A levél hivatkozik is XII. Kelemennek a nuncius útján az érsekhez érkezett bullájára, amely a török háború költségeihez történő, már említett hozzájárulást engedélyezi. Esterházy kimutatásából tehát azt látjuk, hogy a klérus mekkora összeget ajánlott fel a „pogányok” elleni harchoz, és ebből mennyi volt a még össze nem gyűjtött summa.

Az 1738. és 1739. évre 28 485 forint volt a megajánlott összeg, a legújabb pápai bulla rendelkezése szerint pedig további 20 084 forint, összesen tehát 48 569 forint, vagyis az előző török háború alkalmával megajánlottal csaknem megegyező összeg. Ennek első feléből összesen 24 866 forint 44 krajcárt sikerült összeszedni, így Esterházy érsek számítása szerint maradt 3618 forint 16 krajcár. A második összegből 10 703 forint 46 és fél krajcár gyűlt össze, maradt tehát ugyancsak az érsek számítása szerint 9380 forint 41 és fél krajcár, vagyis a teljes rendelkezésre álló összeg 35 570 forint 26 krajcár volt, míg a fennmaradó 12 998 forint 57 és fél krajcár. Összességében tehát a felajánlott összeg valamivel több mint kétharmadát sikerült összegyűjteni. Esterházy ígéretet tett rá, hogy minden követ megmozgat a hátralék kiegyenlítésére. Leveléhez részletes kimutatást mellékelte az egyes egyházakra kirótt és a ténylegesen befolyt összegekről. Ebből érdemes kiemelni, hogy az egyes püspökségekre százas, míg az apátságokra és prépostságokra tízes nagyságrendű összegek jutottak. Az apáti és préposti felajánlások közül kiemelkedik a Szent Keresztről nevezett apátság 161 forint 44 krajcárt kitevő összege. Ez az alsó-ausztriai Heiligenkreuz ciszterci apátságára vonatkozik, amely 1734 óta birtokolta a szentgotthárdi apátságot, a heiligenkreuzi apát pedig felvette a szentgotthárdi apáti címet, és magyarországi indigenátust is szerzett. Mivel Heiligenkreuz az egyik legjelentősebb ciszterci apátság, nem meglepő a püspökségekkel megegyező nagyságrendű felajánlása. Magyarországi tizedjövedelmei ezt bizonyosan nem indokolták.<sup>77</sup>

Mária Terézia az 1741. évi katonai eseményekkel összefüggésben két alkalommal, október 24-én és december 18-án is az egyháziakhoz fordult, hogy az

<sup>75</sup> Poór J.: Az osztrák örökösödési i. m. 60.

<sup>76</sup> Ember Győző: Magyarország a Habsburg Birodalomban. In: Magyarország Története, 1686–1790. I. Szerk. Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Bp. 1989. 353–390., itt: 365.

<sup>77</sup> MNL OL A 30 Nr. 520, 2<sup>r</sup>–4<sup>r</sup>. *Zlinszkykné Sternegg Mária: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878)*. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos – Szabó László. Szombathely 1981. 365–540.

országgyűlésen tett felajánlásokon felüli anyagi segítségüket kérje. Az első esetben 30 000 forint megfizetésére szólított fel, amelyet a klérus a pozsonyi tanácskozáson hozott döntés értelmében két részletben tervezett megadni. Másodszor pedig kifejezetten a Csehországban állomásozó hadsereg élelmezésére kért támogatást, mivel az ellenség által megszállt cseh és osztrák területek nem tudják ellátni a katonaságot. Ebben az esetben a klérustól természetbeni hozzájárulás érkezett: Sajghó Benedek pannonhalmi főapát legalábbis 1000 mérő gabona szállítását vállalta, amelyet 1742 januárjában és márciusában, két tételben végre is hajtott.<sup>78</sup>

Esterházy esztergomi érsekként a későbbiekben is koordinálta az egyháziakra háruló hadisegély összegyűjtését, ez azonban nem ment gördülékenyen. 1743 júliusában személyesen az uralkodónőnek és Batthyány Lajos kancellárnak volt kénytelen magyarázkodni, amiért a felajánlott összegnek csak egy részét sikerült a klérustól begyűjtenie. Leveléhez mellékelte azoknak az egyháziaknak a listáját is, akik felajánlásokat tettek, és egyúttal a befolyt összegekről is közölt kimutatást. Egyrészt látszik, hogy a felsorolt püspökök, apátok, prépostok, valamint a káptalanok részéről sokkal jelentősebb felajánlások érkeztek, mint az éves *subsídium*: az összegek egy kivétellel ezres nagyságrendűek. A legjelentősebb ismét a heiligenkreuzi és szentgotthárdi apát ezúttal 6000 forintos felajánlása volt, bár az összeg Esterházy Imre kimutatása szerint még nem érkezett meg. A legmagasabb, 1743 júliusáig le is tett összeg, 5000 forint Acsády Ádám veszprémi püspöktől származott, aki korábban a magyar udvari kancellári tisztséget is viselte. Az 1730-as évek elején azonban konfliktusba került a bécsi udvarral, ezért lemondott a kancellárságról és Sümegre, majd Pápára vonult vissza. Innen kormányozta egyházmegyéjét 1744 októberében bekövetkezett haláláig.<sup>79</sup> E magas összeggel nyilván az új uralkodónő iránti hűségét kívánta demonstrálni. Szintén jelentős összeget, 3000 forintot tett le Joseph von Trautson gróf, szekszárdi címzetes apát. Ezen sem kell csodálkoznunk, tekintettel a család szoros udvari kapcsolataira. Másrészt viszont a listán szereplő tizenkét prelátus és káptalan által felajánlott, összesen 38 500 forintból a kimutatás szerint csupán 11 000 forint folyt be, vagyis kevesebb, mint a teljes summa egyharmada. Esterházy érsek a Batthyány kancellárnak írt leveléhez azoknak a listáját is mellékelte, akik vagy nem tettek felajánlást, vagy kimentették magukat.<sup>80</sup> Ezek szerint tehát az éves hadisegélyen felül megajánlott összegeket még nehezebben sikerült behajtani.

Még az 1744. augusztusi pozsonyi *concurus* előtt küldte meg Esterházy érsek az uralkodónőnek címzett levelében az egyháziakra kivetett *subsídium* felosztását

<sup>78</sup> Németh A.: A pannonhalmi főapátság i. m. 389.

<sup>79</sup> Petrák Ádám: Acsády Ádám veszprémi püspöksége, 1725–1744. Veszprém 1949. 10–12.

<sup>80</sup> MNL OL A 30, Nr. 531, fol 1<sup>r</sup>–7<sup>r</sup>, Pozsony, 1743. július 25.

az újabb pápai bullára hivatkozva.<sup>81</sup> Az összegek az 1744 és 1748 közötti években kerültek felosztásra, a határidőket tekintve 1744-re vonatkozóan Szent Mihály napján (szeptember 29.) egy összegben, a későbbi években pedig Szent György napján (április 24.) és Szent Mihály napján két részletben. A klérusra összesen évi 14 431 forint 56 krajcár hadi segélyt vetettek ki, két egyenlő, 7215 forint 58 krajcár összegű részletben. A legmagasabb összeg – kétszer 2117 forint 33 krajcár, vagyis 4235 forint 6 krajcár – a megyéspüspökökre hárult, őket követték a káptalanok kétszer 1387 forint 44 krajcár, azaz 2775 forint 28 krajcár, a szerzetesházak kétszer 1363 forint 23 krajcár, vagyis 2726 forint 46 krajcár, majd a plébánosok kétszer 864 forint 35 krajcár, vagyis 1729 forint 10 krajcár, az apátok kétszer 551 forint 52 krajcár, azaz 1103 forint 44 krajcár, a prépostok kétszer 280 forint 37 krajcár, vagyis 561 forint 14 krajcár, az egyéb javadalmak kétszer 50 forint 14 krajcár, vagyis 100 forint 28 krajcár összegben. Esterházy érsek összesítést készített az 1738 és 1743 közötti hátralékokról is, amelyek összesen 3692 forint 16 és fél krajcárt tettek ki.<sup>82</sup>

Ha az egyes kategóriákat nézzük, akkor nem meglepő módon az esztergomi érsekre hárult a legnagyobb éves költség (1099 forint 58 krajcár), ennek az összegnek kevesebb mint a felét fizette a kalocsai érsek (510 forint 4 krajcár). A két legalacsonyabb éves hozzájárulást a szerémi (40 forint 54 krajcár) és a zenggi (43 forint 34 krajcár) püspök adta. A káptalanok esetében ugyanígy Esztergom állt az élen (917 forint 16 krajcár), a sor végén pedig a Vasvár-szombathelyi káptalan (40 forint 54 krajcár). Az apátok közül természetesen a pannonhalmi főapátra hárult a legmagasabb összeg (339 forint 58 krajcár), a legalacsonyabb a hahóti és csatári címzetes (1 forint), valamint a bakonybéli bencés apátra (1 forint 14 krajcár). A prépostok közül a jászói fizette a legtöbbet (143 forint 20 krajcár), a legkevesebbet a lipóti címzetes (2 forint). A szerzetesrendek közül messze a legnagyobb összeggel a jezsuiták szerepelnek a listán (1661 forint 8 krajcár), a pálosok magyarországi tartománya ennek az összegnek a tizedét sem fizette (134 forint 38 krajcár), de ehhez hozzáadódott még a horvátországi pálosoktól érkező összeg (69 forint 34 krajcár).<sup>83</sup>

A hozzájárulásnak ez a felosztása követte a javadalmak valós anyagi helyzetét. A püspökségeket tekintve egy 1732. évi kamarai becslés szerint például az esztergomi érsek évi 120 000, a kalocsai viszont csak 15 000 forint éves jövedelemmel rendelkezett. A szerémi és a zenggi püspök bevételei valóban jócskán elmaradtak

<sup>81</sup> A korábbi gyakorlatnak megfelelően XIV. Benedek 1740-ben, majd pedig 1745-ben is engedélyezte öt-öt évre az egyháziak számára a hadisegély megfizetését. *Németh A.*: A pannonhalmi főapátság i. m. 390–391.

<sup>82</sup> MNL OL A 30 Nr. 540, Pozsony, 1744. júl. 6.

<sup>83</sup> Uo. Pannonhalmára vonatkozóan vö. *Németh A.*: A pannonhalmi főapátság i. m. 391.

ettől, mindkettőnél 6-6000 forint éves jövedelmet állapított meg a kamara, az utóbbinál a pozsegai prépostsággal együtt.<sup>84</sup> A hadisegély beszédését végig Esterházy érsek felügyelte, de segítségére volt egy egyházi és egy világi személy is: Klimó György esztergomi kanonok, valamint Török Ferenc magyar kancelláriai tanácsos.<sup>85</sup> Ez a gyakorlat az osztrák örökösödési háború után is fennmaradt, erről tanúskodik Mária Terézia 1748. évi és Fabrizio Serbelloni bíboros, bécsi apostoli nuncius 1752. évi levele. Előbbiben az uralkodónő Esterházy utódját, Csáky Miklóst még kalocsai érseknek címezte, mivel csak 1751-ben nyert esztergomi érseki kinevezést, addig az érseki szék Esterházy 1745. decemberi halálát követően betöltetlen volt. Mindkét irat említi a szokásos öt éves pápai felhatalmazást, de már magasabb, évi majdnem 16 000 forintos összeggel.<sup>86</sup> Vagyis az egyháziak „rendkívüli” és „önkéntes” segélye valójában rendszeresen fizetett hozzájárulás volt a hadi kiadásokhoz, a század végére emelkedő összeggel. 1745. decemberi haláláig pedig esztergomi érseki minőségében Esterházy Imre vezette és ellenőrizte a kirótt összegek beszédését.

### Esterházy Imre instanciája Csáky János ügyében

Az esztergomi érsek azonban a háborús években sem csak országos jelentőségű ügyekre tudott időt szakítani. 1744. július 26-án, Mária Teréziának szóló, Pálffy János nádorral közösen írt levelének tartalma betekintést enged a kor személyi összefonódásaiba és a rendi struktúrák változatos viszonyaiba.<sup>87</sup> Az érsek és a nádor arra kérték az uralkodónőt, hogy biztosítsa a Magyar Királyi Helytartótanácsban a fiatal Csáky János gróf számára a szavazati jogot, aki eddig ugyan a főnemesi tanácsosok sorában foglalt helyet, de szavazati jog nélkül. Magyarázatul pedig a családnak az uralkodóház felé tanúsított érdemei mellett azt hozták fel, hogy a szavazati jog megítélése nélkül Csáky Jánost rangban megelőzné Klimó György esztergomi kanonok, aki novi címzetes („választott”) püspöki méltóságot nyert, és így a főpapi tanácsosok sorába került.<sup>88</sup> Ezáltal a

<sup>84</sup> Hermann E.: A katolikus egyház i. m. 303–304. Lásd még *Dóka Klára*: Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Bp. 1997. különösen 55–98.

<sup>85</sup> Sörös P.: A tihanyi apátság i. m. 278.

<sup>86</sup> Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati Iratanyag I. 1. a 1. 1748. 10; 1752. 13. Ezúton köszönöm Gözsy Zoltánnak, hogy a két forrás másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

<sup>87</sup> MNL OL A 30 Nr. 539, Pozsony, 1744. júl. 16.

<sup>88</sup> Az esetre utal Joachim Bahlcke is, de tévesen az országgyűlési ülésrend körüli vitákhoz sorolja: *Bahlcke, J.:* A magyar püspöki kar i. m. 109.

tanácsüléseken Csáky előtt szólhatott hozzá a tárgyalt ügyekhez, és természetesen szavazhatott is róluk.<sup>89</sup>

Az alacsony származású Klimó György karrierjét Esterházy érsek egyengette: bár támogattja a kor legtöbb későbbi főpapjától eltérően nem folytatott külföldi tanulmányokat – iskoláit Pozsonyban, Budán és Nagyszombatban végezte, 1740-ben, harmincévesen az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó pozsonyi káptalanban kapott kanonoki stallumot, egy évre rá pedig az esztergomi székeskáptalanba nyert felvételt, és nyitrai, majd néhány hónappal később sasvári főesperes lett. 1744 februárjában Mária Terézia az Esztergom-mezei Boldogságos Szűz Mária apátság apáti címét adományozta neki. A kinevező oklevél szövege szerint ekkor Esterházy érsek mellett az oldalkanonoki tisztséget is betöltötte.<sup>90</sup> Még ugyanazon év júliusában elnyerte az említett novi püspöki címet, szintén a kinevező oklevél tanúsága szerint Esterházy érsek ajánlására.<sup>91</sup> Már Esterházy halála után, karrierje tetőzéseként 1751-ben foglalta el a pécsi megyéspüspöki széket, és Mária Terézia egyházpolitikai elveinek egyik legfőbb megvalósítójává vált 1777-ben bekövetkezett haláláig.<sup>92</sup>

Esterházy érsek Klimó püspöknek Csáky Jánossal szemben előállt rangvitájában azonban mégsem klerikus pártfogoltját, hanem a főnemesi család ifjú tagját támogatta. Pálffy nádorral közösen írt kérvényében egyrészt a család ősiségére és az országnak tett szolgálataira hivatkozott, kiemelve János apjának, Csáky György tábornagnak érdemeit, másrészt hangsúlyozta az ifjú János gróf tehetségét és igyekezetét, amellyel ősei nyomdokaiba kívánt lépni. Vagyis Esterházy számára a főegyházmegyéjében követett személyi politika célkitűzései nem írták felül a rendi társadalom hagyományos szabályait: a fiatal gróf presztízsének biztosítása előbbre való volt a nem nemesi származású klerikus útjának egyengetésénél. Tegyük hozzá, hogy nemcsak Klimó György, de Csáky János is megszolgált az iránta tanúsított bizalmat: 1783-ig teljesített szolgálatot a Helytartótanácsban, közben 1782-től tárnokmesteri kinevezést nyert, 1783-tól országbírói tisztséget viselt, és ebben a minőségében (nádor híján) 1783 és 1786 között a Hétszemélyes Tábla elnöke volt, sőt az 1790–1791. évi országgyűlésen ő volt az egyik katolikus nádorjelölt. Így végül egész életében valóban országot és az uralkodóházat szolgálta.<sup>93</sup>

<sup>89</sup> Vö. *Ember Gy.*: A Magyar Királyi Helytartótanács i. m. 19., 198., 199.

<sup>90</sup> MNL OL A 57 Libri regii 39. k. 517–518.

<sup>91</sup> Uo. 620–621.

<sup>92</sup> *Bahlcke, J.*: A magyar püspöki kar i. m. 154–156.; *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok, 1100–1900. Esztergom 1900. 351–352.; *Gözy Zoltán*: A püspök-főispánokkal kapcsolatos elvárások és min-ták Mária Terézia idején. Klimó György püspök és főispán. Századok 153. (2019) 1167–1188.

<sup>93</sup> *Szijártó M. István*: A diéta II. A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben. Bp. 2021. 380–382. A magyar főnemesség érvényesülési útjairól lásd *Kökényesi Zsolt*: Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei, 1711–1765. Bp. 2021.

Ahogy az ország és a dinasztia érdekében tevékenykedett – hosszú életén át – Esterházy Imre is. Ennek a sok évtizedes munkálkodásának ugyan csupán utolsó, rövid fejezete esett Mária Terézia uralkodásának időszakára, a koronázó országgyűlésen és az azt követő néhány évben azonban ugyanúgy fontos támasza volt a fiatal királynőnek, ahogyan azt apja hosszú regnálása egész idején meg tapasztalhatta. A főpap III. Károly uralkodásának kezdetétől a Habsburg-dinasztia nőági örökösödése horvát- és magyarországi elfogadtatásának egyik legfontosabb előmozdítója volt, élete végén pedig megadatott neki, mintegy pályafutása lezárásaként, hogy a nőági örökös trónra lépésének első éveiben támogathassa.

THE QUEEN AND THE ARCHBISHOP  
The Role of Imre Esterházy in the First Years of Maria Theresa  
*By András Forgó*

SUMMARY

Imre Esterházy was one of the most outstanding ecclesiastical and public personalities in the first half of the eighteenth century. Going through a number of episcopal dignities, in 1725 he was appointed archbishop of Esztergom, and held the office until his death in 1745. He devoted his whole life to the service of the court, and as a prelate he was reckoned among the chief supporters of the Habsburg dynasty. The paper accordingly seeks to answer the question of how Archbishop Esterházy backed Queen Maria Teresa after her accession to the throne, and what kind of help he was able to give to the young monarch in the consolidation of her rule both at home and in Europe.